

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2025; 17: e24

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

Assessment of Skin Health and Pathogens in Horses' Skin in Ancient Veterinary Medicine

Afshin Raoofi¹, Marrzieh Riahinejad², Babak Abbasbeigi^{3*}

1. Department Of Internal Medicine, Faculty Of Veterinary Medicin, University Of Tehran, Tehran, Iran.

2. Department Of History, Faculty of literatyre and Humanities, University Of Isfahan, Isfahan, Iran.

3. Department Of Clinclal Laboraory, Ayatollah Taleghani Hospital, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: The skin, as the primary and robust defensive barrier, covers the body surface of every living creature. Healthy skin acts as a reliable protector, preventing the penetration of microbes, cold, heat and other harmful agents. Any reaction or change on the skin surface can indicate the onset of an internal or external ailment in the organism. In horses, these signs and changes in the body coat can be considered a criterion for identifying and distinguishing healthy horses from sick ones.

Methods: This research is a history of science study utilizing a descriptive and content analysis approach. In this research, using ancient veterinary books and sciences and comparing them with modern veterinary sciences, the health and pathogenic factors of horse skin and coat have been investigated in veterinary medicine.

Ethical Considerations: Due to the historical study of this article, all ethical principles have been considered in the article.

Results: Specific classifications for the horse's skin have been presented in ancient Iranian veterinary texts, such as Faras-nameh and Beytarah-nameh, and were used for many years. The present study aims to refer to veterinary and medical books from the period of Islamic civilization to identify and analyze the criteria and methods used by physicians and veterinarians of that era for diagnosing the health and diseases of horse skin, as well as common skin diseases between humans and horses.

Conclusion: The findings indicate that ancient veterinary texts contained a coherent system for diagnosing the health and pathogenic factors of horse skin. However, no trace of such a detailed and precise classification is observed in modern veterinary sciences today.

Keywords: Horse Skin; Faras-nameh; Pathogens; Ancient Veterinary Medicine

Corresponding Author: Babaak Abbasbeigi; **Email:** Baabak.ab2000@gmail.com

Received: May 27, 2024; **Accepted:** August 16, 2025; **Published Online:** November 26, 2025

Please cite this article as:

Abbasbeigi B, Riahinejad M, Raoofi A. Assessment of Skin Health and Pathogens in Horses' Skin in Ancient Veterinary Medicine. *Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History*. 2025; 17: e24.

مجله تاریخ پزشکی

دوره هفدهم، ۱۴۰۴

بررسی سلامت و عوامل بیماری‌زای پوست و پوشش اسب در دام‌پزشکی کهن

افشین رئوفی^۱، مرضیه ریاحی‌نژاد^۲، بابک عباس‌بیگی^{۳*}

۱. گروه بیماری‌های داخلی، دانشکده دام‌پزشکی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۳. گروه آزمایشگاه‌های بالینی، بیمارستان آیت‌اله طالقانی کرمانشاه، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: پوست به‌عنوان اولین سد دفاعی محکم، سطح بدن هر جاندار را پوشانده است. پوست سالم مانند یک محافظ مطمئن از نفوذ میکروب‌ها، سرما، گرما و عوامل مزاحم جلوگیری می‌نماید. هرگونه واکنش یا تغییر بر سطح پوست می‌تواند نشانه آغاز عارضه‌ای داخلی یا خارجی در جاندار باشد. در اسب این نشانه‌ها و تغییرات در پوشش بدن را می‌توان معیاری برای شناسایی و تفکیک اسب سالم از بیمار در نظر گرفت.

روش: این پژوهش، مطالعه تاریخ علم دام‌پزشکی با رویکرد توصیف و تحلیل محتوا است. در این پژوهش با استفاده از کتب و علوم دام‌پزشکی کهن و مقایسه با علوم دام‌پزشکی نوین به بررسی سلامت و عوامل بیماری‌زای پوست و پوشش اسب در دام‌پزشکی پرداخته شده است.

ملاحظات اخلاقی: با توجه به مطالعه تاریخی این مقاله، تمام اصول اخلاقی در مقاله در نظر گرفته شده است.

یافته‌ها: در متون کهن دام‌پزشکی ایران همچون فرسنامه‌ها و ببطره‌نامه‌ها، طبقه‌بندی‌های خاصی برای پوشش اسب ارائه شده و برای سال‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. پژوهش حاضر بر آن است تا با رجوع به کتب دام‌پزشکی و پزشکی دوره تمدن اسلامی، معیارها و روش‌های تشخیص سلامت و بیماری پوست اسب همچنین بیماری‌های پوستی مشترک میان انسان و اسب را از دیدگاه پزشکان و دام‌پزشکان آن دوران شناسایی و تحلیل نماید.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها حاکی از آن است که در متون کهن دام‌پزشکی سازوکار منسجمی برای تشخیص سلامت و عوامل بیماری‌زای پوست اسب وجود داشته است. با این حال در علوم دام‌پزشکی مدرن امروزی اثری از این نگرش تفکیک‌شده و دقیق مشاهده نمی‌شود.

واژگان کلیدی: پوست اسب؛ فرسنامه، عوامل بیماری‌زا؛ دام‌پزشکی کهن

نویسنده مسئول: بابک عباس‌بیگی؛ پست الکترونیک: Baabak.ab2000@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Abbas Beigi B, Riahinejad M, Raoofi A. Assessment of Skin Health and Pathogens in Horses' Skin in Ancient Veterinary Medicine. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., *Medical History*. 2025; 17: e24.

مقدمه

پوست به عنوان اولین سد دفاعی محکم، سطح بدن هر جاندار را پوشانده است. پوست سالم علاوه بر جلوگیری از ورود عوامل بیماری‌زا و تغییرات دمایی نامتعادل، امکان تبادل مناسب حرارت و تعریق بین بدن و محیط خارج را نیز فراهم می‌کند. بروز بیماری‌ها و واکنش‌های مختلف روی پوست، می‌تواند معیار مناسبی جهت شناسایی برخی آسیب‌ها و مشکلات درونی و بیرونی جاندار باشد (۱). در این حوزه از علم خصوصاً درباره حیوانات و به ویژه اسب، بیشترین تحقیقات و گزارشات مکتوب و مدون به کشورهای حوزه آمریکا و اروپا تعلق دارد. عموم معیارها و طبقه‌بندی‌های تشخیصی و ابداعی این مناطق مورد قبول مجامع جهانی است و در کتب دام‌پزشکی نوین منعکس شده است، اما هنگام مطالعه و تحقیق در کتاب‌های تاریخی و دام‌پزشکی کهن، با مطالب بسیاری در مورد اسب، عوامل بیماری‌زا و بیماری‌های مشترک بین انسان و این حیوان مواجه می‌شویم که سال‌ها قبل به نگارش درآمده است. از جمله این متون تخصصی «بیطارنامه‌ها» یا «کتاب الخیل» هستند که به تشخیص، شناخت و درمان بیماری‌های اسب اختصاص داشته‌اند. با یک نگاه دقیق و موشکافانه می‌توان دریافت که توجه پیشینیان به تفکیک و طبقه‌بندی اسب‌ها بر اساس ویژگی‌های اندامی و پوشش بدن است. جالب این که در این متون، حتی به روش‌های مقابله و درمان بیماری‌های پوست نیز اشاره شده است (۲-۴). این معیارها می‌تواند به عنوان ملاکی مناسب برای شناسایی و تفکیک اسب سالم از بیمار، با در نظر گرفتن عامل بیماری‌زا به کار رود. در این مقاله نگاهی به ملاک تفکیک و طبقه‌بندی اسب سالم و بیمار از نظر پوست و پوشش با رجوع به متون دام‌پزشکی و پزشکی کهن خواهیم داشت. داده‌های این پژوهش از طریق مطالعه کتب خطی موجود در کتابخانه‌های ملی، مجلس شورای اسلامی، ملک و همچنین آرشیو الکترونیکی کتابخانه نور با دسترسی به گنجینه‌های کتابخانه‌ای کتب خطی سوریه، عربستان و فرانسه گردآوری شده است. اصطلاحات تخصصی دام‌پزشکی کهن نیز

در چارچوب متون مربوطه در دام‌پزشکی نوین پیگیری و در متن توضیح داده شده‌اند.

روش

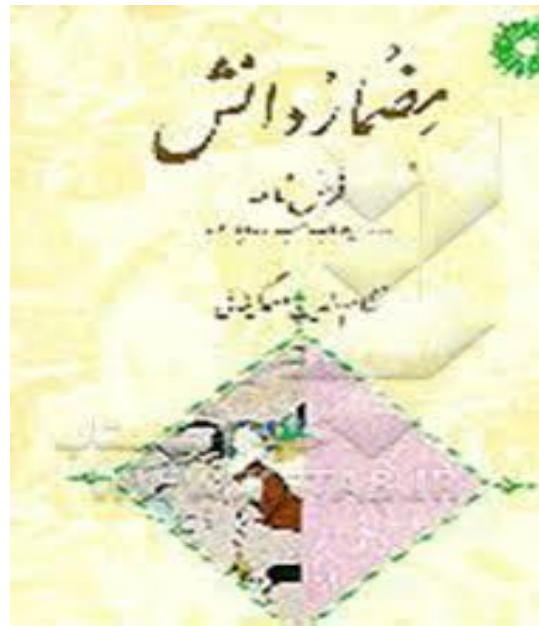
این پژوهش مطالعه‌ای در تاریخ علم دام‌پزشکی است که با روش توصیفی - تحلیلی و با هدف بازشناسی معیارهای سلامت و بیماری و عوامل بیماری‌زا در پوست و پوشش اسب و نیز بیماری‌های پوستی مشترک میان اسب و انسان انجام شده است. داده‌های این تحقیق با مطالعه و بررسی منابع اختصاصی موضوع، که عمدتاً تحت عنوان کلی «فرسنامه»، «بیطارنامه» و «کتاب الخیل» شناخته می‌شوند، گردآوری و در قالبی دسته‌بندی شده ارائه گردیده است. همچنین به بیماری‌های پوستی مشترک میان اسب و انسان که در متون کهن ذکر شده‌اند اشاره می‌شود و در مورد برخی از عوامل بیماری‌زا، مقایسه‌ای با یافته‌های علوم نوین دام‌پزشکی صورت خواهد گرفت. لازم به ذکر است که این پژوهش به بحث درمان ورود نخواهد کرد و صرفاً به معرفی بیماری‌ها و علائم بالینی آن‌ها در اسب خواهد پرداخت. با توجه به تنوع روش‌های درمانی بیماری‌های پوستی در مناطق مختلف آب و هوایی بر اساس پوشش دارویی و گیاهی متفاوت، مباحث مربوط به درمان در مقالاتی جداگانه و بطور مفصل ارائه خواهد شد. مقایسه مفهوم سلامت و بیماری پوست اسب در دانش دام‌پزشکی کهن و آگاهی از میزان دانش پیشینیان در این علم، از جمله اهداف اصلی این تحقیق به شمار می‌رود.

فضولات، گره‌خوردگی، ریزش مو یا شکنندگی ساقه مو مشاهده شود. همچنین پوست باید فاقد هرگونه بوی نامطبوع، تغییر رنگ تحت نور فرابنفش (UV)، زخم یا خراشیدگی باشد (۷).

در لمس اولیه، پوست اسب سالم بافتی یک‌دست و مخملی دارد. در متون کهن دام‌پزشکی به این حالت یکنواخت و شاداب پوست، «سَحْنَه» یا «پوست شاداب» اطلاق می‌شده است (۱). درخشندگی و شفافیت پوست و موی اسب را می‌توان معیاری اولیه برای سلامت ظاهری و شکوه این حیوان به شمار آورد (۳، ۸). اهمیت درخشندگی پوست در متون تاریخی به حدی است که بخش عمده‌ای از سلامت اسب را در شفافیت و براقیت پوست آن جستجو می‌کردند و پوست دارای این ویژگی را «عتاق‌الجلد» یا «پوست برگزیده» می‌نامیدند (۹). واژه «عتاق» به معنای زیبایی است و در اینجا نشان‌دهنده لطافت و کیفیت برتر پوست است (۱۰).

شکل ۲: اسب ادهم: (سیاه مطلق) با پوست عتاق (برگزیده) (۵)

شکل ۱: جلد دو فرسنامه ترجمه و تصحیح شده به فارسی (۲۴)

یافته‌ها

۱. دام‌پزشکی کهن

۱-۱. پوشش و پوست اسب سالم از دیدگاه دام‌پزشکی کهن: بررسی پوست و پوشش بدن اسب از طریق مشاهده، لمس و معاینه فیزیکی، از دیرباز یکی از آسان‌ترین و متداول‌ترین روش‌ها برای ارزیابی سلامت و بیماری این حیوان بوده است (۵-۶). بر اساس راهنمای جامع دام‌پزشکی، موهای پوشاننده پوست اسب سالم، باید نازک، یکنواخت و هموار بر سطح پوست لمس شوند و نباید فرورفتگی، بی‌نظمی، آلودگی، آثار

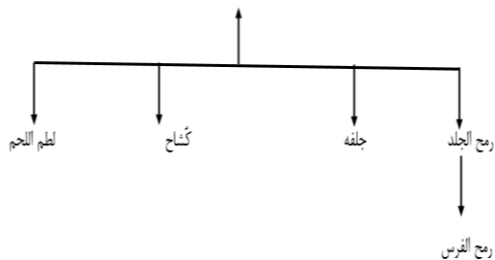
۲-۱. نقصان و تغییر در پوست و پوشش اسب از دیدگاه دام‌پزشکی کهن: پوست اسب از نظر ظاهری می‌تواند دچار نقص‌ها، بیماری‌ها و تغییرات گوناگونی شود. این تغییرات در متون دام‌پزشکی کهن (به ویژه کتب فرسنامه) به دو دسته اصلی طبقه‌بندی شده‌اند:

۱. تغییرات و بیماری‌های پوست و پوشش بدون علت مشخص
  ۲. تغییرات پوستی با علت مشخص
- در ادامه به شرح هر یک می‌پردازیم.

- سوختگی‌های عمدی روی پوست برای علامت‌گذاری اسب که «کُشاح» نام دارد (۵، ۱۱)

- تغییرات رنگی سطح پوست: به صورت رنگ‌پریدگی در سطح پوست اسب ایجاد می‌شود و «لطم اللحم» نامیده می‌شود (۵، ۸).

- تغییرات پوستی با علت مشخص: این دسته شامل بیماری‌ها یا عوارض ثانویه‌ای است که عامل بیماری‌زای مشخصی دارند و اثر خود را بر پوست نشان می‌دهند. امکان درمان‌پذیر بودن یا مقاومت در برابر درمان، قابلیت سرایت از حیوانی به حیوان دیگر یا انتقال به انسان (بیماری‌های مشترک) و قابلیت بررسی، پیشگیری و درمان در حیطه پزشکی و بیماری‌های پوست انسان به صورت مجزا از ویژگی‌های این دسته است. در ادامه نگاهی گذرا به این بیماری‌ها و مقایسه آنها در علوم کهن و نوین دام‌پزشکی خواهیم داشت:

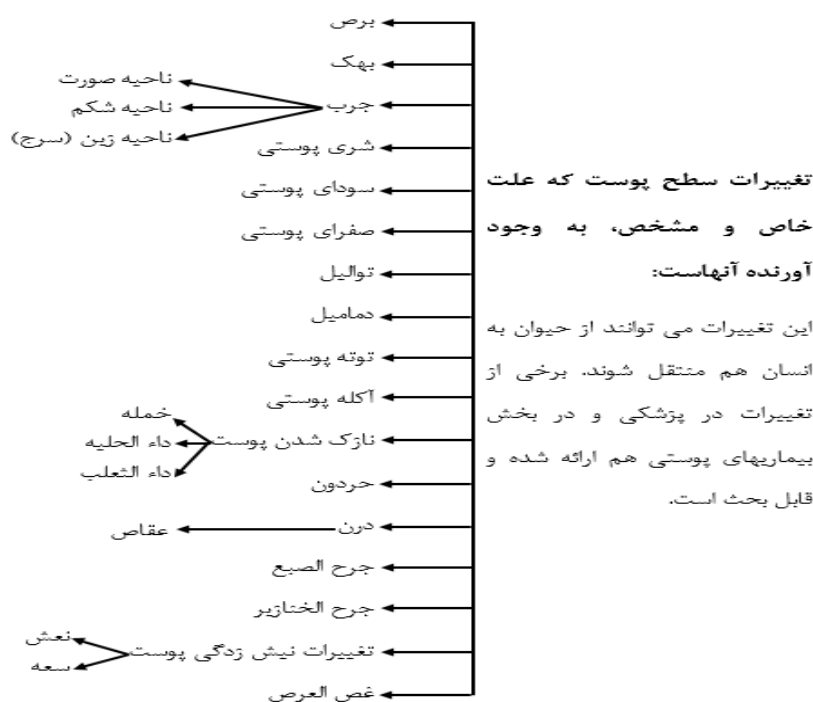

- تغییرات و بیماری‌های پوست و پوشش بدون علت مشخص: این دسته شامل عوارضی است که بدون یک عامل بیماری‌زای خاص ظاهر می‌شوند.

- آسیب‌ها و خراشیدگی‌ها: به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- خراش‌ها یا بریدگی‌هایی که در میدان جنگ بر پوست اسب ایجاد می‌شود که به آن «رَمَحِ الْجِلْد» یا «رمحه الفرس» می‌گویند (۳-۴).

- خراش‌ها و زخم‌های ناشی از سوارکاری یا تمرینات اسب که با نام‌های «جلفه» یا «رَبْدَاء» شناخته می‌شوند (۴).

قرار گرفته است. عامل این بیماری یک انگل است که در تاریخ دام‌پزشکی و پزشکی با نام «هیره» و در علوم نوین با نام علمی سارکوپتس اسکابی (*Sarcoptes scabiei*) شناخته می‌شود. از منظر دام‌پزشکی سنتی، علائم این بیماری معمولاً در دو ناحیه از پوست حیوان مشاهده می‌گردد: ناحیه صورت و گردن، و ناحیه شکم و سَرَج (محل قرارگیری زین) (۵).

- **بیماری سودای پوست:** در این حالت، پوست در نواحی مختلف، نازک و تیره می‌شود که این امر منجر به ایجاد سطحی ناهموار و حتی حفره‌دار بر روی پوست می‌گردد (۵). همچنین پوست حالت چروکیده به خود می‌گیرد (۱۵).

- **بیماری صفرای پوست:** صفرای در باور قدیم، مایعی زردرنگ دانسته می‌شد که از کبد ترشح می‌شود (۱۶). تظاهر این عارضه در حیوان، بیشتر در پوست ناحیه سر و با ایجاد دمل است. گاهی نیز این بیماری در ناحیه گردن دیده شده که با ایجاد زخم‌های سیاهرنگ و مرطوب همراه است و از آنها عفونتی زردرنگ خارج می‌گردد (۶-۵).

- **بیماری شَرّی (شَرّا):** این بیماری که با نام (مخملک) نیز شناخته می‌شود (۱۰)، عموماً توسط باکتری استرپتوکوک بتا همولیتیک A ایجاد می‌گردد (۱۳). در کتب فرسنامه ذکر شده که این بیماری در حیوانات، نوعی عفونت است که بیشتر در نواحی پشت و کمر حیوان (منطقه‌ای که زین بر روی آن قرار می‌گیرد) یا ناحیه (زین گاه - سَرَج) بروز می‌کند (۱۱). بیماری شَرّی در موارد شدید حتی می‌تواند منجر به مرگ حیوان شود (۵).

- **بیماری ثوایل (Warts):** این عارضه شامل بثوراتی است که در نواحی پوزه، کتف، مقعد، دستگاه تناسلی نریان و کفل مادبان مشاهده می‌شود (۸). در طب نوین دام‌پزشکی، معادل ثوایل، زگیل پوستی (۱۴) در اسب است که عامل ویروسی ایجادکننده آن اکوین پاپیلوماویروس (*Equine papillomavirus*) می‌باشد (۱۷).

۲. بیماری‌های پوشش اسب از دیدگاه دام‌پزشکی نوین و معادل دام‌پزشکی کهن آنها:

- **بیماری برص:** برص در معنای لغوی، سفیدی است که بر سطح پوست ظاهر می‌گردد (۹). در اسب‌ها این عارضه عموماً با تغییر رنگ پوست در نواحی مقعد، شکم و اطراف چشم مشاهده می‌شود. در اسبان با مو و پوست روشن، این تغییر رنگ به حالت لکه‌های تیره‌رنگ غیر عادی و در اسبان تیره‌رنگ، به شکل لکه‌های سفید غیر معمول دیده می‌شود (۷). این حالت در دام‌پزشکی نوین معادل بیماری ویتیلیگو (*Vitiligo*) است. ویتیلیگو یک اختلال ژنتیکی است که در نتیجه از بین رفتن سلول‌های رنگدانه‌ساز (ملانوسیت) در پوست و موی اسب ایجاد و منجر به پدیدار شدن لکه‌های سفید یا صورتی رنگ در سطح بدن حیوان می‌گردد (۱۲).

شکل ۳: اسب دارای بیماری برص (۱۲)

- **بیماری بَهَق:** بهق واژه‌ای مأخوذ از «بَهک» در زبان فارسی و در لغت به معنای «پیشی سطحی پوست» است که به لایه‌های عمقی پوست نفوذ نمی‌کند (۱۰). این بیماری در حیوانات تقریباً مشابه بیماری برص (ویتیلیگو) است، اما شدت تغییر رنگ در آن کمتر بوده و می‌تواند در تمام نواحی پوست حیوان مشاهده شود (۹). این عارضه در اسب‌ها با نام پیبالدیزم (*Piebaldism*) که یک نقص ژنتیکی در تولید رنگدانه ملانین است نیز شناخته می‌شود و با ویتیلیگوی انسانی تفاوت دارد (۱۳).

- **بیماری جَرَب (سارکوپتس):** این بیماری که در متون کهن از آن با نام «حَکّه» نیز یاد شده است (۱۴)، در هر دو شاخه دام‌پزشکی (چه نوین و چه کهن) و نیز در پزشکی مورد اشاره

- **بیماری توته پوستی:** در این عارضه، خون‌مردگی تیره‌رنگ در پوست ایجاد می‌شود که به آن «توته» می‌گویند (۱۹). در حیوانات، گاهی این ناحیه دچار عفونت شده و با ترشحات چرکی (زردآب) همراه می‌گردد که این حالت می‌تواند به تشکیل «ثوالیل» (زگیل) بینجامد. در این مرحله، توته از شکل زگیل مانند اولیه خارج می‌شود (۶).

- **بیماری آکله پوستی:** آکله به زخم یا قرح‌های گفته می‌شود که موجب از بین رفتن گوشت و عضله می‌گردد (۲۰). در حیوان، این عارضه به صورت پوسته‌ای روی خون‌مردگی یا سوختگی ظاهر می‌شود و معمولاً در پی سوختگی با آتش یا مواد محترقه مشاهده می‌گردد (۵).

نکته: اندازه این پوسته از «توته پوستی» بزرگ‌تر است و تفاوت آن با «کشاح» در این است که داغ‌گذاری (کشاح) به صورت عمودی و توسط صاحب حیوان انجام می‌گیرد و شکل مشخصی دارد، در حالی که «آکله» معمولاً در نبردها و بر اثر آتش یا منجنیق ایجاد می‌شود. به آکله «حرق‌النار» نیز گفته می‌شود (۶-۵).

- **بیماری‌های خُمَلِه، داء الحِیَّه و داء ثَعَلَب:** داء ثعلب به طور کلی، به نازک شدن پوست بدن حیوان اطلاق می‌شود که عموماً ناشی از تجمع آلودگی، حضور عوامل بیماری‌زا و اختلال در تعریق طبیعی از منافذ پوستی است (۵).

در دام‌پزشکی نوین، بیماری باران‌سوختگی (Rain rot) در اسب معادل بیماری داء الحیه در متون تاریخی دام‌پزشکی است که موجب نازک شدن پوست و تشکیل چرک می‌گردد. عامل این بیماری در دام‌پزشکی مدرن، باکتری درماتوفیلوس (Dermatophilus) شناسایی شده است. این عفونت بیشتر در نواحی فوقانی بدن حیوان مشاهده می‌شود و با میزان تعریق رابطه مستقیم دارد (۱۹).

شکل ۴: زگیل ناحیه پوزه در اسب (۱۷)

- **بیماری دماملیل:** دماملیل در لغت، به دانه‌های پوستی بزرگ، صنوبری‌شکل و دردناک اطلاق می‌شود (۱۶). در اسب، این عارضه به صورت بثورات و دمل‌هایی تظاهر می‌یابد که می‌تواند در تمام نواحی پوست حیوان ظاهر شوند (۵). در دام‌پزشکی نوین، بیماری پوستی اکوین سارکوئید (Equine Sarcoid) معادل دماملیل پوستی در نظر گرفته می‌شود. سارکوئید شایع‌ترین تومور پوستی در اسب است که از سراسر جهان گزارش شده است (۱۸). این توده‌ها عموماً در نواحی تحتانی بدن به ویژه روی پاهای حیوان ظاهر می‌شوند. عامل ایجادکننده این بیماری در اسب و انسان هنوز شناسایی نشده است. این بیماری دارای زمینه ایمنولوژیک بوده و به عنوان یک نتوپلاسم پوستی طبقه‌بندی می‌شود (۱۸-۱۷).

شکل ۵: سارکوئیدوز گردنی در اسب (۱۸)

است (۹). در دام‌پزشکی کهن، حالت خردون در اسب به تغییرات پوستی اطلاق می‌شود که در اثر نیش حشرات یا فشار در ناحیه‌ای خاص ایجاد می‌گردد. در این حالت، پوست حیوان ظاهری فلسی (مانند پوست سوسمار) به خود گرفته و به راحتی کنده می‌شود (۵).

این عارضه بیشتر در ناحیه زینگاه (سَرَج) و ناحیه تحتانی افسار (عَرَس) رخ می‌دهد که منظره ناخوشایندی ایجاد می‌کند (۶). در دام‌پزشکی نوین، معادل این عارضه می‌تواند پیتیریازیس (Pitiriasis) در نظر گرفته شود (۱۳).

شکل ۸: پیتیریازیس (خردون) در ناحیه پشت و کفل اسب (۲۰)

- حالت دَرَن: درن در معنای لغوی، به «چرکی شدن» یا «چرکین گردیدن» اطلاق می‌شود (۲۱). این حالت به صورت پارگی و سوراخ‌شدگی در پوست حیوان تظاهر یافته و با خروج عفونت همراه است (۵). در دام‌پزشکی نوین، معادل این عارضه آبسه پوستی (Skin abscess) می‌باشد که ناشی از تجمع چرک در لایه‌های زیرین پوست است و در نهایت به سطح پوست راه می‌یابد (۲۲).

نکته: اگر خروج عفونت در ناحیه گردن حیوان رخ دهد، به آن «عِقاَص» گفته می‌شود (۵).

شکل ۶: باران سوختگی در کفل اسب (۲۰)

معادل بیماری خَمَله در دام‌پزشکی نوین، تب لجن (Mud fever) با عامل باکتریایی درماتوفیلوس کنگولنسیس (*Dermatophilus congolensis*) است که در این حالت نیز پوست نازک شده و منجر به عفونت و تشکیل چرک می‌شود (۲۰).

شکل ۷: بیماری تب لجن پیشرفته در ناحیه ساق پای اسب (۲۰)

در متون تاریخی دام‌پزشکی و کتب فرسنامه، برای تفکیک این بیماری‌ها چنین شرح داده شده است: «اگر نازکی پوست در سطح کلی یک اندام رخ دهد، خَمَله نامیده می‌شود. اگر نازکی در یک ناحیه مشخص ایجاد شود، داء الحیه گفته می‌شود و اگر نازکی در بخش‌های مشخصی از یک عضو ظاهر گردد، داء الثعلب نام دارد.» (۶-۵)

این نوع طبقه‌بندی و تفکیک در علوم نوین دام‌پزشکی مشاهده نمی‌شود و هر یک از بیماری‌های پوستی به طور مجزا مورد بررسی قرار می‌گیرند.

- بیماری خردون: خردون در لغت به معنای «سوسمار نر»

افسار اطلاق می‌شود (۶).

۵. بیماری‌های پوست و پوشش مشترک انسان و اسب اشاره شده در دام‌پزشکی نوین و کهن: از آنجا که زندگی انسان و اسب طی قرون متوالی با هم در ارتباط بوده و حتی وابسته به هم بوده است، بیماری‌های مشترک بین انسان و این حیوان در موارد گوناگون می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. در ذیل به بیماری‌های پوستی مشترک بین انسان و اسب می‌پردازیم که می‌تواند قابل سرایت باشد و در تاریخ علم دام‌پزشکی هم به آن اشاره شده است.

- **بیماری هاری (Rabies):** ابن سینا در کتاب قانون، غلبه خلط سمی سودا در حیوان را عامل بیماری هاری می‌داند (۱۴). این بیماری از جمله خطرناک‌ترین بیماری‌های مشترک بین انسان و اسب محسوب می‌شود. عامل بیماری، (رابدوویروس) است که از طریق خراش‌های پوستی می‌تواند به بدن حیوان و انسان وارد گردد. اگرچه این بیماری اساساً بر سیستم عصبی انسان و حیوان تأثیر می‌گذارد، اما با توجه به راه انتقال آن از طریق خراش، گازگرفتگی یا سایر آسیب‌های پوستی، اهمیت آن برای سوارکاران، پرورش‌دهندگان اسب و دام‌پزشکان در حیطه بیماری‌های پوستی کاملاً مشهود است (۱۳).

- **زگیل (Wart):** در متون تاریخی پزشکی و دام‌پزشکی، واژه‌هایی چون «تؤلول»، «واروک» و «گندمه» برای اشاره به زگیل در ناحیه پوست به کار رفته‌اند (۱۰). زگیل که عامل ویروسی دارد، به راحتی از طریق پوست بین انسان و حیوان قابل انتقال است. این انتقال می‌تواند در اثر تماس مستقیم، معاینه، تمیز کردن پوست اسب (قشو کردن) یا استفاده از تجهیزات آلوده سوارکاری رخ دهد (۱۹).

- **بیماری کزاز (Tetanus):** در متون تاریخی دام‌پزشکی، از واژه‌های «قیصر» و «قصر» به‌عنوان معادل بیماری کزاز یاد شده است (۵، ۲۳). در منطقه آذربایجان نیز واژه «قایسار» به همین مفهوم به کار می‌رود (۲۳). حتی ارسطو نیز به حالتی از بیماری در اسب اشاره کرده که در آن رگ‌های سر و گردن حیوان سفت و متورم می‌شوند و حیوان در حرکت، خشک و غیر قابل انعطاف است (۳) که توصیفی از بیماری کزاز

شکل ۹: آبه‌گردنی (عقاص) تخلیه شده در اسب (۲۲)

- **بیماری جرح الصبغ:** به زخم‌هایی گفته می‌شود که در اثر حمله حیوانات درنده روی پوست حیوان ایجاد می‌گردد. این زخم‌ها می‌توانند زمینه‌ساز ابتلا به بیماری هاری نیز باشند (۵). اگر اثر دندان بر روی پوست باقی بماند، در متون تاریخی دام‌پزشکی به آن «عُضَةُ الْكَلْب» (گازگرفتگی سگ) اطلاق می‌شود (۱۱).

- **بیماری جرح الخنازیر:** زخم‌های پوستی ناشی از بیماری سل جلدی (Skin Tuberculosis) است. (۱، ۵، ۱۲)

شکل ۱۰: زخم‌های پوستی ناشی از بیماری سل جلدی (۲۰)

- **بیماری‌های نهش و سعه:** به تغییرات پوستی در حیوان اطلاق می‌شود که پس از نیش زدن حشراتی مانند زنبور یا عقرب ایجاد می‌گردد. در شرایط حاد، این ضایعات پوستی می‌توانند به حالت خردون (بیماری پوستی با ظاهر فلسی) تبدیل شوند (۳، ۶-۵)

- **بیماری غص العرس:** به مشکلات ناشی از گازگرفتگی لب‌ها و فشار بیش از حد به پوست ناحیه دهان اسب توسط دهنه و

شکل ۱۲: ضعف عضلات در اسب دچار لپتوسپیروز (۲۰)

- **زخم‌های شیرینه:** زخم‌های چرکی، ترشح‌دار و زردرنگی که بر سطح پوست انسان و حیوان ایجاد می‌شوند، در متون پزشکی و دام‌پزشکی کهن با نام شیرینه شناخته می‌شده‌اند (۱۶). عامل این بیماری، باکتری گرم مثبت استافیلوکوکوس (*Staphylococcus*) است. یکی از راه‌های اصلی انتقال، تماس با دمل‌ها، جوش‌ها و زخم‌های چرکی پوست انسان و حیوان است. این باکتری می‌تواند باعث ایجاد بیماری (زردزخم *Impetigo*) در پوست انسان و حیوان نیز گردد (۱۳).

محسوب می‌شود. عامل ایجادکننده کزاز، باکتری گرم‌مثبت کلوستریدیوم تتانی (*Clostridium tetani*) است. این بیماری از جمله مهم‌ترین بیماری‌های مشترک بین انسان و حیوان محسوب می‌شود که اسب بیشترین حساسیت را نسبت به آن دارد و انسان در رده دوم قرار می‌گیرد. راه انتقال بیماری از طریق زخم‌ها و جراحات‌های آلوده است و حتی وسایل نعل‌بندی و میخ‌های آلوده نیز می‌توانند باعث انتقال باکتری به انسان شوند (۱۳).

شکل ۱۱: کزاز در اسب و ایجاد حالت سفتی در عضلات (۲۰)

شکل ۱۳: زرد زخم در ناحیه ساق پای اسب (۱۲)

- **بیماری سیاه‌زخم (*Anthrax*):** در متون تاریخی پزشکی و دام‌پزشکی، بیماری سیاه‌زخم با نام‌های «خُراج» یا «رِدّی» شناخته می‌شده است (۱۰). واژه «رِدّی» در لغت به معنای «سم کوبیدن اسب به زمین» است (۲)، اما در اصطلاح پزشکی تاریخی به ورمی حاره (عفونت گرم) اطلاق می‌شده که چرک پیش‌آمده را به درون زخم می‌ریخته است (۱۵). به گفته این

- **بیماری لپتوسپیروز (*Leptospirosis*):** در کتاب «فرسنامه» اثر قیّم نه‌اوندی به بیماری به نام (مَرّه) در اسب اشاره شده است. توصیف این بیماری در منبع مذکور چنین آمده است: «دست و پای اسب سست می‌شود، اسب بی‌حال و بی‌طاقت است، بول اسب سرخ رنگ می‌شود و گلوگاهش آماس می‌کند» (۲۴). این نشانه‌ها در دام‌پزشکی نوین، مشترکات فراوانی با بیماری لپتوسپیروز دارد.

در علم دام‌پزشکی مدرن، لپتوسپیروز یک بیماری باکتریایی است که عموماً از طریق تماس مستقیم با پوست عرق‌کرده حیوان آلوده و زین و وسایل سواری آلوده به انسان منتقل می‌شود. در موارد حاد در انسان، این بیماری می‌تواند موجب نارسایی کلیوی و سندرم ویل (*Weil syndrome*) گردد. سندرم ویل در لپتوسپیروز با علائمی همچون یرقان، نارسایی کلیوی، خونریزی و میوکاردیت تظاهر می‌یابد (۱۳).

شکل ۱۵: ترشحات بینی در اسب مبتلا به مشمشه (۲۰)

بحث

نتایج به‌دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که محور اصلی بحث در دام‌پزشکی نوین، معطوف به بیماری‌ها و تغییرات کلی پوست ناشی از عوامل ویروسی، باکتریایی یا قارچی بوده و متأسفانه سایر انواع زخم‌ها و تغییرات پوستی که در متون تاریخی دام‌پزشکی مورد بررسی قرار گرفته‌اند، با بی‌توجهی روبرو شده و تفسیر مناسبی از آنها ارائه نشده است. روش‌های تشخیصی و درمانی که در گذشته با بهره‌گیری از طبیعت برای شناسایی، تفکیک و بهبود بیماری‌های پوست و پوشش بدن اسب در متون تاریخی دام‌پزشکی ثبت شده‌اند، امروزه با نگاهی علمی می‌توانند جایگزینی مناسب برای درمان‌های پرهزینه، پیچیده و پرعارضه در حیوانات باشند.

پزشکان، هر آماسی که عفونت کند و پوست ناحیه سیاه شود، «خُراج» نامیده می‌شده است (۱۶).

در دام‌پزشکی نوین بیماری سیاه‌زخم (شاربن یا آنتراکس) با عامل باکتریایی باسیلوس آنتراسیس (*Bacillus anthracis*) یک بیماری بسیار مسری محسوب می‌شود. این بیماری عمدتاً از طریق تماس با مواد آلوده دامی یا پوست آلوده، بین اسب و انسان منتقل می‌شود. انتقال بیماری با ایجاد جراحت و خارش پوست آغاز می‌گردد. در موارد شدید، این بیماری می‌تواند به آدم در ناحیه شکم و مننگوآنسفالیت در هر دو گونه بینجامد (۱۳).

شکل ۱۴: تصویر شماتیک عوارض سیاه زخم بر دهان و بینی اسب (۲۰)

– **بیماری مشمشه (Glanders):** این بیماری در دام‌پزشکی کهن با نام‌های «خنام»، «سراجِه» و «کتو» شناخته می‌شده است که با ایجاد ندول، ضایعات عمقی و قرچه‌های پوستی ظاهر می‌یابد (۱۰). بقراط این بیماری را «بیماری وخیم اسب‌سانان» نامیده (۱۴) و ارسطو اصطلاح «مِلیس» را برای آن به کار برده است (۳). در متون تاریخی دام‌پزشکی، چهار حالت زیرجلدی، عروقی، تر و خشک برای این بیماری توصیف شده است (۱۴، ۲۳). در دام‌پزشکی نوین بیماری مشمشه با نام «فارسی» *Farcy* نیز شناخته می‌شود. عامل این بیماری باکتری بورخولدریا مالئی (*Burkholderia mallei*) است. انتقال بیماری از طریق ترشحات بینی، تراوشات زخم‌های پوستی و حتی استنشاق صورت می‌گیرد. این بیماری به عنوان خطرناک‌ترین بیماری قابل انتقال از اسب به انسان محسوب می‌شود (۱۳).

نتیجه‌گیری

بخش تفکیک بیماری‌ها و نقص‌ها و در ادامه درمان بر اساس دانش نوین همراه با مقایسه آنها در متون کهن دام‌پزشکی، می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های گسترده‌تری در زمینه درمانی و تحقیقی گردد. بدون شک در این مسیر می‌توان به معیارشناسی دقیق، طبقه‌بندی مناسب و درمان‌های ساده، طبیعی، قابل قبول و موافق اندام حیوان دست یافت که هم مورد پذیرش جامعه جهانی علوم دام‌پزشکی قرار گیرد و هم افق‌های تازه‌ای از درمان را پیش روی علاقه‌مندان این علم بگشاید.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

سهم نویسندگان

بابک عباس‌بیگی: ایده نوشتار، هماهنگی و نوشتار اولیه پژوهش؛

مرضیه ریاحی‌نژاد: تکمیل نوشتار بخش تاریخ و همکاری در تدوین این بخش؛

افشین رئوفی: هماهنگی در بخش تکمیلی داده‌ها در علوم نوین و کهن دام‌پزشکی و معادل‌سازی واژگان بیماری‌ها در دام‌پزشکی؛

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

تحقیق حاضر از سوی کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی مازندران به تأیید رسیده است. (کد کمیته اخلاق: IR.MAZUMS. 92-

839)

References

1. Safipouri A. Muntahī al-Arab fī luġat al-Arab. Bambai: india publication; 1817. P.23. [Arabic]
2. Shartūnī S. Aqrab al-Mawarid fī faṣaha al-Arabīa va al-Shawārid. Qum: Manšūrāt Maktabī āyatulāh ʿuzmā Marashī al-Najafī Publication; 1995. P.163. [Arabic]
3. Aristotélēs. Tabāye Ḥiywānāt al-Baḥrī va al-Barrī. Translated by Ibn Bitrīq. Iran: Iran University of Medical Sciences Public; 2009. P.20-29.[Arabic]
4. Mūdabbir F. Adābi al-Harbi va Shūjai. Tehran: Iqbāl Publication; 1967. P.230-248. [Persian]
5. Bitar A. Kāshif al-Wil fī Marifa amrāz al-khil. Edited by Daqqāq Abdolrahman. Beirut: Dār al-Nafais Publication; 1991. P.232-233. [Arabic].
6. Wahb ibn Munabbih. Sīāsāt all-khil. Paris: library. Manuscript book; 1585. P.132, 139, 155. [Arabic]
7. Ibn Sina H. Canon on Medicine. Translated by Sharafkandi A. Tehran: Morcel Publication; 2007. P.223. [Persian]
8. Ibn Manzūr M. Lisān al-Arab. Beirut: Dar alnafas Pulication; 1990. P.237. [Arabic]
9. Seyedeḥ al-Merci AA. al-Mokhaṣṣaṣ. Beirut: Dar al-Kitab Publication; 1065. P.68. [Arabic]
10. Nafīsī AA. Farhang Nafīsī. Tehran: Khayyam Publicaton; 1964. [Persian]
11. Dekhoda AA. Dekhoda Dictionary. Tehran: Tehran University Publicatin; 1964. [Persian]
12. Thomsett LR. Differential diagnosis of skin diseases of the horse. Equine Veterinary Journal. 1970; 2(2): 46-51.[English]
13. Rad MA. Common Diseases of Humans and Animals. Tehran: Tehran University Publicatin; 1999. P.54, 88, 140. [Persian]
14. Hippokrátēs. Kitābi al-Buqrāt fī Amraḍi Al-Biladiah. Tehran: Iran university of Medical SciencesPublic; 2008. P.201. [Arabic]
15. Razi M. Al-Hāwī. Tehran: Shahid Beheshti university Publication; 2017. P.36. [Persian]
16. Jurjanī I. Zakhire Khārazmshāhī. Edited by Muṣṭafawī J. Tehran: Tehran University Publication; 1977. Chap.1. [Persian]
17. Michel B. A Warts an epidermal (skin) tumor caused by a variety of different viral infection. Dermatology Veterinary Journal. 2004; 132(4): 32-38.
18. Grinwis GC. Equine sarcoidosis. The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice. 2013; 29(3): 6-27. [English]
19. Tahānuwī MA. Kaṣhaf Iṣṭilāḥāt al-Fonūn va Al-Olūm. Lebanon: Maktabeh Lobnan Nasherun Publication; 1996. P.29, 44, 67. [Arabic]
20. Halley JO. Horse crazy: Girls and the lives of horses. University of Georgia Press; 2019. P.56-62.
21. Razi M. al-Mansouri fi Tib. Kuwait: Alloghate Publication; 1987. P.33. [Arabic]
22. Rumbaugh GE, Smith BP, Carlson GP. Internal abdominal abscesses in the horse: a study of 25 cases. Journal of the American Veterinary Medical Association. 1978; 172(3): 304-309.
23. Shayeḡ J, Milail P. Khonam: an old word in ancient Persian texts in connection with zoology. Ayeeneh-ye Miras journal. 2015; 12(55): 173-182. [Persian]
24. Nahawandī Q. Farasnāmi Qayim Nahāwandī. Translated by Āḡartāsh āḡarnūsh and Nader Motabehi Kashani. Tehran: Ney Publication; 2016. P.81-89. [Persian]